

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. Румяна Крумова-Пешева, д.пс.н.

на Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“

по научна специалност 3.2. Психология (Психология на здравето)

на тема: **„Креативност и смисъл в живота като фактори за здравословно
поведение и удовлетвореност в зряла възраст“**

разработен от: Ингрид Калинова Исинова

с научен ръководител: проф. д-р Радка Масалджијева

Дисертационният труд на Ингрид Исинова е посветен на темата за креативността като израз на психично здраве и емоционална балансираност на индивида, като сериозна предпоставка за личностно развитие и като качество, валидизиращо човешката уникалност. Основният изследователски интерес е насочен към различните измерения на креативното начало, създаващи преживявания за стабилност и смисъл в противовес на травматичните аспекти и актуалните житейски проблеми, провокирани от обективната и субективна реалност. Позитивното търсене и откриване на иновативни и разнообразни смислови конотации се приема за своеобразен гарант за здравословно и ефективно съществуване.

Дисертацията е разположена на 248 страници и съдържа увод, две основни глави, части, отнасящи се до научния принос на изследването, до препоръки към клиничната практика и до насоки за бъдещи изследвания, както и ограничения, заключение, литература и приложения. Библиографската справка се състои от 384 източници, от които: 15 са на

български език, 26 – на руски език и 343 – на английски език. Заглавията са напълно релевантни на разглежданата проблематика. Показват задълбочения интерес на авторката относно разработвания изследователски въпрос, а също и нейния стремеж към изчерпателност, убедителност и прецизност. Получените данни са онагледени посредством 58 фигури и 53 таблици. В приложение са представени изследователските методики, както и списък на фигурите и таблиците.

Авторефератът към дисертацията е с обем от 44 страници и отразява напълно информативно разглежданата тема. Представява синтезирано и аналитично резюме на дисертационния труд с основните акценти в него. Представя актуалността на изследователския въпрос в неговата релативна и динамична природа, както и ограниченията и насоките за бъдещи научни изследвания. Представени са 4 авторски публикации, от които – две самостоятелни и две в съавторство, свързани с изследователската тематика.

В увода на дисертационната разработка авторката разглежда въпроса за съвременната роля и значението на подобен род теоретично и емпирично проучване. Научният и експериментален замисъл е мотивиран от стремежа към оптимизиране на личностния потенциал, към неговото комплексно разбиране и интерпретиране в термините на смисъла в живота, благополучието, удовлетвореността и ефективното и здравословно функциониране на човека.

Първа глава на дисертацията е посветена на теоретичните подходи за изследване на креативност и смисъл в живота. Представява изчерпателен и аналитичен обзор на изследваните психични феномени, както и на връзката на психичното здраве и здравословно поведение с усещането за удовлетвореност, с креативното начало и с различните измерения на чувството за смисъл.

Първа част на теоретичната постановка е фокусирана върху същността и особеностите на креативността, на връзката и различията ѝ с творчеството, на тенденциите към иновативност като креативна реализация на човешкия капацитет, на видовете креативност и връзката им с определени личностни черти и индивидуални особености. Понятието за креативността е разгледано като многопластов психичен феномен, съдържащ разнородни измерения. Дискутира се разбирането за него като за идея и процес на създаване и усъвършенстване, като специфичен стремеж към афективен синхрон на човека, като

алтернативност и иновативност, като нетрадиционност и нестандартност на мисленето, като широк обхват на въображението, като инициативност и продуктивност в различните сфери на психосоциалното функциониране. Докторантката подчертава и подкрепя убедително тезата си, че креативността може да се възприема като личностна характеристика, изразяваща се в способността на човек да внася творческо начало във всички свои видове дейност.

Поставен е сериозен акцент върху редица способности, проявяващи се като основни характеристики на креативната личност: интуитивност, асоциативност, чувство за хумор, възможности за импровизиране, способности за преобразуване и за прогнозиране, широк фокус на вниманието и др. Разгледани са напълно основателно от авторката възрастовите особености като фактор в изявите на креативността. Проведена е умела дискусия върху различни гледни точки на автори, изследващи влиянието на възрастовите особености, образованието, здравословния статус и др. Съвсем логично и закономерно са включени в текста и видовете креативност – интелектуална, художествена, културна, комуникативна, когнитивна, личностна и др. през възгледите на Маслоу, Barron Harrington, Барышева, Жигалов, Боден, Илин, Torrance и др. Задълбочено и убедително са посочени и различни теоретични подходи като: психофизиологичен, когнитивно-емоционален, личностен, икономико-прагматичен, психометричен и др. Проведено е подходящо обсъждане между подходи, подчинени на психичния детерминизъм, психодинамиката на личността, диференциращите способности, интрапсихични и интерперсонални променливи, системни и многофакторни подходи и др.

Тематиката във втора част от теоретичната постановка е посветена на феномена „смисъл в живота“ и представлява убедителна рефлексия върху разнородни понятия, свързани с търсенето и откриването на източниците на смисъла, с критичните моменти и постигането на баланс в процесите на смислообразуването. Представени са съвременни психометрични инструменти в разглежданата насока. Авторката прави добър опит да намери диалог между различни възгледи относно разглеждания конструкт в концепциите на Glaw, Tillich, Klinger, Frankl, Ruffin, Reker и др.

Подходящо е проблематизиран въпросът за кризата на смисъла, за източниците, механизмите и мотивите в осмислянето на всяка една житейска история. Проследява се

влиятието на образованието и пола, на религията и духовността като цяло. Подчертано е значението на усещането за перспектива и са разгледани конкретни изследвания на водещи автори в тази насока.

Ингрид Исинова предлага идеите за смисъла през психоаналитичните възгледи за каузалността, през структурализирането и системното мислене, през хуманистичната и екзистенциална позиция. Задълбочено и интерпретативно са описани различни модели за смисъла в живота, очертаващи неговите конкретни и абстрактни измерения, кризисни и йерархизирани аспекти, връзката му със самооценката на индивида, както и с времевите дименсии на миналото, настоящето и бъдещето. Удачно са разгледани корелациите с креативността, със страховете и нагласите, с интелектуалните възгледи и с културалните специфики. Източниците на смисъл се приемат от авторката като фактори, допринасящи за развиване и поддържане на чувството за удовлетвореност. Посочват се различни измерения в тази насока – позитивната самооценка, преживяването за ефективност на функционирането, стремежът към постоянна реализация на собствения личностен потенциал и др. Представени са съвременни психометрични инструменти за измерване на смисъла в живота.

В същата глава се интерпретира връзката между психичното здраве, удовлетвореността и смисъла в живота. По умел и аналитичен начин се разглежда удовлетвореността през концептуализациите относно същността на понятието, както и относно идеите за благополучието и ефективното функциониране на индивида. Благополучието е показано в неговата мултидименсионална същност с акцент върху субективността, обективните му характеристики като пол, възраст, етническа принадлежност, социално-икономически статус и др., през хедонистичната и евдемонистична традиция, както и чрез свързаността му със смисъла и удовлетвореността от живота. Представени са различни изследвания, измерващи посочените взаимовръзки, показателни за нивото и стереотипа на развитие и функциониране на личността.

Авторката поставя сериозен акцент върху въпросите за здравословното поведение от гледна точка на неговото дефиниране, категории и психо-социални измерения. Подходящо са подбрани и представени различни концепции, отнасящи се до здравните убеждения, до моделите на боледуване, профилактика, активна грижа и внимание към себе си и към

собственото си здраве. Ингрид Исинова застъпва тезата за транстеоретичния модел като базисна постановка за ефективно и осмислено съществуване и като задълбочен опит за свързване на удовлетвореността, смисъла и креативността в идеята за собственото и общо благополучие.

Втора глава на дисертационната разработка се отнася до организацията на самата изследователска стратегия и постановка. Теоретичната рамка на изследването е обоснована напълно професионално и убедително. Емпиричният дизайн включва дефиниране на целта, задачите и хипотезите на проучването. Напълно информативно са представени обобщени данни за извадката, процедурата и замисъла на проведеното проучване. Целта и задачите, методите и цялостният инструментариум са описани изцяло професионално и убедително. Методиките са подбрани прецизно и в синхрон с главните идеи и насоки на научния експеримент. Основната хипотеза включва шест подхипотези. Представено е подробно описание на изследваните лица, както и структурна организация на използваните инструменти. Получените данни са обработени и анализирани посредством два типа на многомерния статистически анализ – експлораторен факторен анализ по метода на главните компоненти и конфирматорен факторен анализ по метода на максималната вероятност. Като цяло са проведени факторни анализи, дескриптивни статистики, еднофакторни и двуфакторни дисперсионни анализи и корелационни анализи.

Резултатите са онагледени изключително илюстративно и убедително от авторката. Посочени и разгледани аналитично са и взаимовръзките между изследваните променливи. Получените данни показват категорично, че съществува значителна свързаност между креативността, смисъла в живота, удовлетвореността, усещането за благополучие и психичното здраве. Корелациите между проучваните конструкти разкриват важна информация за адаптивността в рамките на българския социокултурен контекст. Резултатите доказват по безспорен начин диференциращата роля на възрастта, образованието, професионалната ангажираност като значими фактори за редефинирането на екзистенциалните стойности, на смисловите определения на функционирането, на удовлетвореността и чувството за пълноценност и креативност в живота. Житейските хоризонти се предопределят в голяма степен от източниците на смисъл, от преживяването за емоционално благополучие, от позитивните и пълноценни взаимоотношения с другите,

от ясните индивидуални и общностни ценности. Креативността като сериозен личностен ресурс е в състояние да осигури адаптивен щит на човека и е важна гаранция за психично здраве и удовлетвореност от живота. Всички изследвани конструкти в тяхната взаимна свързаност и взаимна обусловеност се явяват и предиспозиция за стабилност и вътрешна интегрираност, особено в актуалната ситуация на постоянен кумулативен дистрес, травматичност и несигурност.

Очертани са седем приносни момента на дисертационния труд, които ясно подчертават неговата значимост по отношение на разбирането за различията между креативност и творчество, за многокомпонентната структура на креативното, за свързаността между психичното благополучие и осмислянето и удовлетвореността в живота, за динамичната природа на връзката между поведението и здравето. Адаптиран за българската популация е специализиран инструментариум с коректно тествана факторна структура на въпросниците, които се прилагат за първи път в България. В резултат на проведеното емпирично изследване става ясно, че креативността като психичен феномен се явява вид защитна мярка при справянето с редица житейски трудности от обективно и субективно естество. При преодоляването на различни проблеми и с цел постигане на по-ефективна адаптация към живота е възможно точно тя да се окаже един водещ стимул за промяна и развитие.

Предложени са препоръки към клиничната практика на базата на проведеното емпирично изследване, както и възможности за бъдещи проучвания в разработваната насока. Те са свързани с резултатите и изводите и се отнасят до ролята и значението на идеята за креативността като адаптивна защита, до индивидуалната мотивация и готовност за промяна, до задълбоченото осмисляне на живота чрез търсенето на последователност и иновативност, на удовлетвореност и здраве. Ограниченията се отнасят до недостатъчната съразмерност на извадката по пол, до неналичието на контролирана среда при провеждане на процедурата, както и до факта, че методиките са нови за българската популация.

Важно е да се отбележи, че разработката е с доста сериозен обем, което, наред с другите ѝ предимства, е още едно доказателство за нейната изчерпателност и задълбоченост. Заедно с това, искам да подчертая също, че докторантката се е съобразила изцяло и коректно с предложените от мен препоръки към дисертационния труд.

В заключение: смятам, че актуалността и значимостта на разработваната тема в областта на психологичната практика като цяло и в частност – на психологичното консултиране, са безспорни. Идеята за провеждане на подобно многокомпонентно емпирично изследване е представена от авторката напълно изчерпателно, прецизно и професионално. Дисертационният труд съдържа важна научна и приложна стойност. Показва убедителните способности на авторката за теоретичен анализ и синтез на разнородни психични феномени в техните индивидуални и психосоциални измерения. Ясно личат и уменията ѝ за планиране, организиране и провеждане на задълбочени и многопластови изследователски проекти. Всичко това ми дава основание да предложа напълно убедено на уважаемото научно жури на Ингрид Исинова да бъде присъдена научната и образователна степен „доктор“ по научна специалност 3.2. Психология (Психология на здравето).

Изготвил рецензията.....

(проф. д.пс.н. Р. Крумова-Пешева)

26.04.2022г.

гр. София